

РОЗДІЛ 2 АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК: 364:616.89-052]2022]2024

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.2.19>

Сергій КАРМАЛЮК

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та соціальної роботи, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, вул. Коцюбинського, 2, м. Чернівці, Україна, 58002
ORCID: 0000-0002-4944-1638

Юрій ОЛАР

директор Петричанського психоневрологічного будинку-інтернату, вул. Каденюка, 2, с. Петричанка, Чернівецька обл., Україна, 60423

Бібліографічний опис статті: Кармалюк, С., Олар, Ю. (2024). Соціальний захист підопічних психоневрологічних інтернатів в умовах повномасштабної війни. *Ввічливість. Humanitas*, 2, 132–139, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.2.19>

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ПІДОПІЧНИХ ПСИХОНЕВРОЛОГІЧНИХ ІНТЕРНАТІВ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ

В статті розкрито особливості соціального захисту підопічних психоневрологічних закладів під час військових дій, забезпечення їх життєдіяльності, надання соціальних послуг й реалізації прав на соціальну реабілітацію та адаптацію.

Авторами підтверджено, що в умовах повномасштабної війни, через незавершеність реформи, ситуація з соціальним захистом та гарантуванням дотримання прав осіб з психічними порушеннями та інтелектуальними розладами в психоневрологічних соціальних закладах України є досить складною. Зазначено, що не дивлячись на те що війна триває десятий рік, переважна більшість соціальних установ психоневрологічного типу, станом на сьогодні, не мають належно облаштованого укриття, яке могло б вмістити усіх підопічних, чітких планів евакуації, та пристосованого транспорту. Акцентовано увагу на причинах такої ситуації, зокрема й на відсутності достатньої кількості кваліфікованого персоналу.

Розкрито проблеми соціального захисту підопічних психоневрологічних інтернатів які опинились в зоні тимчасової окупації. Досить часто через колабораціонізм представників місцевої адміністрації будь-який контакт зі згаданими установами втрачено і подальша доля їх підопічних невідома.

Авторами наголошено, що ситуація з соціальною захищеністю підопічних психоневрологічних інтернатів в умовах військових дій є неоднозначною. Потребують соціального захисту та державної підтримки підопічні психоневрологічних інтернатів, які набули порушень здоров'я та зазнали дискримінації перебуваючи на тимчасово окупованих територіях. Неврегульованим є питання отримання соціальних послуг з реабілітації та адаптації ветеранами, стан інвалідності яких поки що не встановлено. Також, на думку авторів, варто розробити та затвердити державні стандарти соціальних послуг «підтримане проживання» та «представництво інтересів» спеціально для цільової групи «особи з інвалідністю внаслідок розумової відсталості та психічних розладів».

Ключові слова: соціальний захист, психоневрологічний інтернат, соціальна адаптація, деінституалізація, соціальна реабілітація.

Sergii KARMALIUK

PhD in Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Pedagogy and Social Work, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, 2 Kotsiubynskoho str., Chernivtsi, Ukraine, 58012
ORCID: 0000-0002-4944-1638

Yurii OLAR

Director of the Petrychansky Psychoneurological Boarding House, 2 Kadenyuka str., Petrychanka, Chernivtsi region, Ukraine, 60423

To cite this article: Karmaliuk, S., Olar, Yu. (2024). Sotsial'nyy zakhyst pidopichnykh psyhonevrolohichnykh internativ v umovakh povnomasshtabnoyi viyny [Social protection of wards of psychoneurological boarding schools in conditions of full-scale war]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 2, 132–139, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.2.19>

SOCIAL PROTECTION OF WARDS OF PSYCHONEUROLOGICAL BOARDING SCHOOLS IN CONDITIONS OF FULL-SCALE WAR

The article reveals the peculiarities of social protection of wards of psychoneurological institutions during military operations, ensuring their livelihoods, providing social services and realizing the rights to social rehabilitation and adaptation.

The authors confirmed that in the conditions of a full-scale war, due to the incompleteness of the reform, the situation with social protection and ensuring the maintenance of the rights of persons with mental disorders and intellectual disorders in psychoneurological social institutions of Ukraine is quite difficult. It is noted that despite the fact that the war has been going on for the tenth year, the vast majority of social institutions of the psycho-neurological type, as of today, do not have a properly equipped shelter that could accommodate all the wards, clear evacuation plans, and adapted transport. Attention is focused on the causes of such a situation, in particular on insufficiently qualified personnel.

The problems of social protection of wards of psychoneurological boarding schools, which were solved in the zone of temporary occupation, were revealed. Quite often, due to the collaborationism of representatives of the local administration, any contact with the mentioned institutions is lost, and further the fate of their wards remains unknown.

The authors emphasize that the situation with social protection of wards of psychoneurological boarding schools in the conditions of military operations is ambiguous. In need of social protection and state support for wards of psychoneurological boarding schools who have acquired health disorders and suffered discrimination while staying in the temporarily occupied territories. Unregulated is the issue of providing social services for the rehabilitation and adaptation of veterans with unspecified disabilities.

Also, according to the authors' conclusion, it is worth developing and approving state standards of social services «residence maintenance» and «representation of interests» specifically for the target group «persons with disabilities due to mental retardation and mental disorders».

Key words: social protection, psychoneurological boarding school, social adaptation, deinstitutionalization, social rehabilitation.

Актуальність дослідження. Діяльність психоневрологічних інтернатів в розрізі соціального захисту осіб з психічними порушеннями та інтелектуальними розладами як ніколи є затребуваною, адже підопічні соціальних установ належать до найбільш вразливих верств населення. Їх життєдіяльність неможлива без отримання соціальних послуг, а перебування в соціальних місцях несвободи не завжди гарантує дотримання їхніх прав. Водночас, повномасштабна збройна агресія з боку російської федерації, показала, що системи психоневрологічних установ вимагає докорінного реформування. Питання евакуації осіб з психічними порушеннями стало первинним, але воно не відмінило питання дотримання елементарних прав згаданих громадян.

Ми бачимо постійне збільшення числа осіб, які потребують психіатричної допомоги, і їх кількість зростатиме, тому необхідно закцентувати увагу саме на соціальному а не медичному підході до вирішення їхніх проблем.

Чому питання деінституалізації системи психоневрологічних інтернатів є критично важливим для України, особливо під час війни?

Тому, що вчасно надана професійна психологічна та реабілітаційна підтримка, допомагає людині, яка мала психічні порушення повернутися до повноцінного професійного та соціального життя. Тому, що це не допустить своєрідної сегрегації, коли громадяни, яким можна забезпечити надання послуг із догляду дома або підтриманого проживання, через не розуміння чи небажання органів місцевого самоврядування поміщаються до психоневрологічного інтернату. Тому, що це гарантує незалежний моніторинг якості надаваних послуг і сприяє соціальній захищеності осіб з психічними порушеннями та інтелектуальним розладами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчаючи питання ролі психоневрологічних інтернатів в системі соціального захисту населення, ми звернули увагу на те, що даний сегмент соціальної роботи досліджено недостатньо. Розглядаючи проблему соціального захисту підопічних психоневрологічних інтернатів в умовах повномасштабної війни, ми в першу чергу опиралися на чинні нормативно – законодавчі акти. Водночас, досить цікавим в згаданій площині є «Посібник з моніторингу соціальних

місць несвободи» (Кобзін, Черноусов, Щербань, 2016), в якому автори дають практичні рекомендації, щодо дотримання моніторинговою групою ключових принципів під час візиту до соціальних місць несвободи та на що звертати увагу в першу чергу. Питання визначення та обґрунтування сучасних підходів до впровадження процесу соціальної реабілітації осіб з обмеженими можливостями розкрито в публікації «Соціальна реабілітація як важлива галузь соціалізації осіб з обмеженими можливостями» (Колишкін, 2015). На увагу дослідників заслуговує наукова розвідка «Шляхи вирішення проблеми соціальної адаптації осіб з інтелектуальними порушеннями до трудової діяльності» (Малинович, 2015), в якій автор зосередив увагу на питанні соціальної адаптації осіб з порушеннями інтелекту через використання засобів трудотерапії. Методичним рекомендаціям щодо цілісного формування особистості в людей, які мають відставання в розвитку, позитивному впливові на процес соціальної реабілітації таких осіб – освітніх послуг та культурно – дозвілєвої діяльності, присвячено навчальний посібник «Menschen mit geistiger Behinderung» (Speck, 2018). На окрему увагу заслуговує дослідження «Попередній огляд: місця несвободи в Україні під час війни» (Федорович, Автухов, Тарасова, Прашко, Темченко, 2020) в якому зроблено детальний аналіз ситуації в місцях несвободи під час повномасштабних військових дій. Також для дослідників буде корисним аналітичний звіт «Права осіб із проблемами психічного здоров'я: відповідність національного законодавства міжнародним стандартам. Контекст дотримання прав людини у психоневрологічних інтернатах. Аналітичний звіт Української Гельсінської спілки з прав людини» (Імереллі, Кравченко, Мойса, 2015) за загальною редакцією Бущенко А., де проаналізовано відповідність національного законодавства міжнародним стандартам щодо гарантування прав осіб із проблемами психічного здоров'я. Згадані наукові праці українських й зарубіжних науковців а також результати незалежних моніторингів і соціальних досліджень дозволили нам зробити досить достовірне дослідження з оговореної тематики.

Метою дослідження є аналіз ситуації щодо соціального захисту та гарантування дотримання прав осіб з психічними порушеннями

та інтелектуальними розладами, яка склалася в психоневрологічних соціальних закладах України в умовах повномасштабної війни.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну у 2022 році поставило серйозні виклики перед соціальним захистом підопічних психоневрологічних інтернатів. Громадяни з психологічними порушеннями та інтелектуальними вадами уже перебували у вразливому становищі, а потреба евакуації, зміна звичних повсякденних умов, негативно вплинуло на їхню здатність до опору негараздам.

Перебування в місцях несвободи, якими є психоневрологічні інтернати, поставило їх підопічних в неоднозначну ситуацію, адже вини позбавлені можливості самостійно приймати рішення про свою подальшу долю і цілком залежать від владних рішень. Варто зауважити, що у деяких випадках соціальні установи психоневрологічного типу не були евакуйовані із зони бойових дій через байдужість місцевого керівництва.

Для кращого розуміння ситуації, звернемось до цифр. Станом на 1 січня 2021 року в сфері Міністерства соціальної політики, серед інших соціальних установ, «перебувало 152 психоневрологічних інтернати» (Федорович, Автухов, Тарасова, Прашко, Темченко, 2020). На початок 2022 року в них перебувало 28 000 осіб різного ступеня важкості. Приблизно третина психоневрологічних інтернатів потрапила в зону бойових дій, деякі з них були евакуйовані, як то Попаснянський чи Ізюмський, інші опинились на окупованій території.

Причина такого стану речей досить банальна, в Україні питання евакуації соціальних установ не були законодавчо врегульовані належним чином. Чинна, на той час, Постанова уряду, прийнята в 2013 році, з доповненнями від 2020 року, не містила чіткого порядку дій ні адміністрації психоневрологічних інтернатів ні муніципальної влади на випадок військових дій. Та навіть згадана постанова стосувалася переважно мирного населення і зовсім не регламентувала евакуацію таких місць несвободи як психоневрологічні інтернати. «Найвне станом на 24 лютого 2022 року нормативно-правове регулювання містило прогалини, принаймні в частині організації евакуації осіб з інвалідністю та інших мешканців місць несвободи,

які належать до соціальної сфери» (Федорович, Автухов, Тарасова, Прашко, Темченко, 2020).

Також варто уваги те, що переважна більшість соціальних установ психоневрологічного типу, навіть станом на сьогодні, не мають належно облаштованого укриття, яке може вмістити усіх підопічних. Безумовно, після 24 лютого 2022 року влада спробувала врегулювати згадані питання, проте досить часто уся відповідальність перекладалась на органи місцевого самоврядування, без надання конкретних рекомендацій. І це не єдина проблема яку не врегульовано сьогодні, наприклад ми не знайшли інформації про план евакуації конкретного психоневрологічного інтернату, принаймні директор не ознайомлений з таким, не закладено в бюджет кошти на евакуацію, відсутній спеціалізований або пристосований транспорт в необхідній кількості, немає плану дій на випадок окупації території на якій знаходиться соціальний заклад. Серед причин такої ситуації, необхідно виокремити наступні: не сформованість внутрішніх зв'язків між громадами різних регіонів, тому, якщо навіть буде проведено евакуацію, немає гарантії, що в приймаючій громаді буде необхідна інфраструктура; неможливість евакуювати підопічних з психічними порушеннями та інтелектуальними розладами в європейські країни, оскільки в них просто немає такої кількості місць в інтернатних закладах.

Серйозним чинником, який призвів до кризового стану, є на жаль незавершена через низку об'єктивних і суб'єктивних причин реформа психоневрологічної системи. Необхідно бути чесними, кількість підопічних в психоневрологічних інтернатах досить значна і евакуювати їх просто немає можливості. Тому завершення реформи, максимальний перехід до підтриманого проживання дозволить зменшити кількість підопічних інтернатних закладів та навантаження на систему.

Проте не лише відсутність укриттів є сьогодні проблемою для психоневрологічних інтернатів України. Позапланова перевірка проведена в одному з інтернатів Дніпропетровської області показала «відсутність достатньої кількості персоналу, щоб належно доглядати за мешканцями інтернату» (Амеліна, 2023). І це досить серйозна проблема, адже нестача кваліфікованих працівників призводить до ситуа-

ції, коли частина підопічних може перебувати в частково занедбаному стані. Серед інших проблем з якими стикаються психоневрологічні заклади евакуйовані із зони бойових дій, можна виокремити: нестачу місць на кожного підопічного, відсутність нормального ремонту в окремих приміщеннях, несертифіковані засоби для фіксації, тощо.

Найбільш яскраво проблеми підопічних евакуйованих психоневрологічних інтернатів можна побачити на прикладі Попаснянського соціального закладу. 120 підопічних інтернату вивезли Попасної до Чернівців, однак проте де їх розмістити почали думати після евакуації. Як результат 80 осіб знайшли тимчасовий притулок в обласній психіатричній лікарні, ще 40 – по інших інтернатах області. «Зараз з підопічними працює 15 працівників. П'ятеро з них переїхали з Попасної. За словами медсестри Світлани Журавльової, пацієнти збентежені через переїзд, їм призначають лікування. Втім першочергово підопічні потребують догляду та реабілітації. Лікарня цим не займається» (Трач, 2022). Директор інтернату спільно з представниками обласної влади оглянули кілька приміщень, серед них є такі які підходять психоневрологічному інтернату, і скоріш за все будуть передані в оренду закладу. Проте навіть виділення приміщенням не вирішує питання необхідного обладнання, лікарського та допоміжного персоналу.

Соціальний захист осіб з психічними порушеннями та інтелектуальними розладами в умовах активних бойових має стати пріоритетним напрямом роботи як Міністерства соціальної політики так і місцевих обласних військових адміністрацій.

Частина сьогоднішніх проблем в системі соціального захисту підопічних психоневрологічних інтернатів замовлена недосконалістю нормативної бази. Адже на момент російського вторгнення в 2014 р., місцеві адміністрації мали право здійснювати евакуацію соціальних закладів лише в межах області. Як результат відбувалось накопичення підопічних, що унеможливило подальші ефективні дії. Так перша евакуація уже згадуваного Попаснянського психоневрологічного інтернату відбулася до такого ж Дмитрівського інтернату, який знаходився лише за 30 км. від міста Щастя, де велися інтенсивні бойові дії. Подібна ситуація була в Слов'янському психоневрологічному інтер-

наті, розрахованому на 320 місць, куди евакуювали 365 осіб з Торезького закладу.

Повномасштабна агресія зруйнували звичні ланцюжки постачання та забезпечення, на перших порах соціальні установи змушені були виживати за рахунок гуманітарної допомоги, яку надають громадські організації та підтримки місцевих адміністрацій.

На підконтрольній Україні території ситуація поступово, дуже важко але змінюється. Міністерство соціальної політики спільно з обласними військовими адміністраціями проводить моніторинг функціонування установ щодо дотримання прав підопічних на отримання соціальних послуг.

Важливе значення для соціального захисту пацієнтів психоневрологічних закладів мала введена спрощена процедура надання соціальних послуг. Зазвичай прийняття рішення про надання соціальних послуг передбачає низку етапів і триває до 10 робочих днів. Спрощена процедура використовується для різних видів послуг, для цього потрібна лише заява від людини, яку вона може подати навіть безпосереднього після влаштування в соціальному закладі, маючи можливість задовільнити базові потреби та отримати необхідний догляд. Потрапити до соціального закладу можна по спрощеній процедурі і без документів.

Проте виклики зумовлені війною залишаються. «Для приймаючих закладів стає викликом потреба забезпечити новоприбулим мешканцям необхідні соціальні та медико-соціальні послуги, а також гідні умови проживання і побуту для всіх підопічних. Викликом є також потреба надати психологічну допомогу – як тим новоприбулим людям, які пережили бойові дії та/або евакуацію, так і постійним мешканцям, для яких велика кількість нових сусідів може бути психологічним стресом. Окрім того, ймовірним є зростання навантаження на працівників приймаючих закладів, адже не весь персонал евакуйованих закладів переїжджає разом із його мешканцями» (Ломоносова, Бабич, 2022).

Більш складною є ситуація з соціальним захистом підопічних психоневрологічних інтернатів які опинились в зоні тимчасової окупації. Враховуючи те, що фінансове забезпечення інтернатних установ в 2020 – 2021 роках дозволяло задовільнити дотримання мінімальних стандартів утримання підопічних, ситуація

в перші місяці не була критичною за винятком поодиноких випадків. Однак, як уже згадувалося вище, процес деінституалізації лише набирала оберти і заходи спрямовані на формування навичок самостійного підтримуваного проживання не були в пріоритеті. Не була готова система соціального захисту і до евакуації психоневрологічних установ, хоча установи для людей з ментальними розладами мали бути вивезені в першу чергу. Єдиний виняток – це більш – менш успішна евакуація окремих інтернатів Луганської області до інших регіонів.

Ситуація подекуди була критична, так один із закладів в Харківській області з перших днів війни опинився на тимчасово захопленій ворогом території. Фактично «установа опинилася на межі гуманітарної катастрофи. Протягом тривалого часу було відсутнє електропостачання, тому їжу для 640 підопічних готували на вогнищі. Місцеві мешканці допомагали з харчовими продуктами, однак це не могло розв'язувати проблеми з їх необхідними запасами. Також не вистачало медикаментів та засобів гігієни для догляду за підопічними» (Федорович, Автухов, Тарасова, Прашко, Темченко, 2020). На думку українських правозахисників нестача їжі та медикаментів, відсутність належних умов для догляду підопічних згідно вимог міжнародних конвенцій прирівнюється до катування.

Почасти складна ситуація з соціальним захистом підопічних психоневрологічних інтернатів під час військових дій пов'язана із проявами колабораціонізму. Це можемо побачити на прикладі психоневрологічних закладів Запорізької області. Згідно інформації начальниці департаменту соціального захисту Запорізької обласної військової адміністрації на окупованій території залишилися три психоневрологічних інтернати – Михайлівський, Орловський і Преславський, в яких розміщувалося до 800 підопічних.

За інформацією військових, «з Михайлівського психоневрологічного інтернату, який розташований у селі Показне, вивезли близько 200 осіб у невідомому напрямку. Усіх працівників закладу звільнили. Надалі, на території та в приміщеннях заплановано розміщення військового шпиталю для лікування поранених російських військовослужбовців» (Константинова, 2023). Подібні дії окупантів є кричущим

порушенням права на соціальний захист підопічних психоневрологічних закладів.

Дещо інша ситуація склалася в двох інших соціальних установах. Керівники Орловського та Переславського психоневрологічних інтернатів перейшли на службу до окупантів погодившись на співпрацю з так званою російською адміністрацією. Як результат – будь-який контакт зі згаданими установами втрачено і подальша доля їх підопічних невідома. Є певні дані, що згадані заклади продовжують функціонувати, але чи почуваються їхні підопічні соціально захищеними – невідомо.

Причиною подібних міркувань є дані оприлюднені юристом Громадського об'єднання «Експертний центр з прав людини» Оленою Темченко. Пані Олена стверджує, що підопічні психоневрологічних інтернатів в окупації перебували в жахливих умовах. «Після звільнення Куп'янського інтернату (Харківщина) підопічних вивезли в безпечні регіони й ми з ними спілкувалися. Люди розповідали про дуже жахливі умови, наприклад, кудись зник вуличний туалет, а на його місці залишилася велика вирва. Люди зазнавали психологічного насильства. Їм не вистачало харчування, тому їли 1-2 рази на день. Через це вимушені були будувати на вулиці печі та готувати на відкритому вогнищі, щоб мати хоч якусь теплу їжу» (Константинова, 2023). Люди з психічними розладами, через загрозу обстрілів змушені були переховуватись в підвалах без світла, що сприяло загостренню хвороб та високій смертності.

Серйозну напругу викликала вимога окупаційної влади перевести роботу інтернатів на російську законодавчу базу. Постійні перевірки представників російського міністерства, встановлення камер спостереження, що категорично заборонено в психоневрологічних закладах і водночас нестача лікарських засобів, які змушені за власні кошти купляти родичі підопічних, не сприяє серед них почуттю соціальної захищеності. Безкоштовні медичні препарати отримують лише ті клієнти, які мають російський паспорт. Водночас представники громадських організацій стверджують, що більш достовірну і ширшу інформацію з окупованих територій, про стан утримання підопічних пси-

хоневрологічних інтернатів отримати важко, тому детальні розслідування ще попереду.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Як бачимо ситуація щодо соціальної захищеності підопічних психоневрологічних інтернатів в умовах військових дій є неоднозначною. Позитивну роль в покращенні соціальної захищеності підопічних психоневрологічних інтернатів відіграв прийнятий Верховною Радою Закон України № 2122-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо звільнення від військової служби осіб з інвалідністю та осіб, які доглядають за такими особами з інвалідністю і хворими дітьми» (Закон України, 2022), а також Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання надання фінансової підтримки громадським об'єднанням осіб з інвалідністю» (Постанова КМУ, 2023), яка передбачає фінансування згаданих об'єднань за умови, що вони надаватимуть «соціальні послуги, спрямовані на соціалізацію та інтеграцію таких осіб в суспільство» (Мінсоцполітики, 2023).

Потребують і потребуватимуть в подальшому соціального захисту та державної підтримки підопічні психоневрологічних інтернатів, які набули порушень здоров'я та зазнали дискримінації перебуваючи на тимчасово окупованих територіях.

Маємо також проблему щодо врегулювання питання отримання соціальних послуг з реабілітації та адаптації особами (ветеранами), стан інвалідності яких поки що не встановлено.

Також на нашу думку варто розробити та затвердити державні стандарти соціальних послуг «підтримане проживання» та «представництво інтересів» спеціально для цільової групи «особи з інвалідністю внаслідок розумової відсталості та психічних розладів».

Про те, це стане можливим лише після завершення процесу деінституалізації. Заміна перебування в місцях несвободи на підтримуване проживання сприятиме не лише гідному рівню життя підопічних психоневрологічних інтернатів, а й гарантуватиме приватність, участь в прийнятті рішення та інтеграцію в місцеву громаду.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Амеліна К. Відсутність укриття – не найбільша проблема. У Дніпрі перевірили інтернат, куди не пустили LB.ua. Що кажуть в ОВА і де діти. *LB.ua*. URL: https://lb.ua/society/2023/06/19/560799_vidsutnist_ukrityta-naybilsha.html.
2. Держава фінансуватиме громадські об'єднання, що надаватимуть соціальні послуги людям з інвалідністю. *Міністерство соціальної політики України*. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/22551.html>.
3. Деякі питання надання фінансової підтримки громадським об'єднанням осіб з інвалідністю. Постанова Кабінету Міністрів від 27 січня 2023 р., № 70. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/70-2023-%D0%BF#Text>.
4. Колишкін О. В. Соціальна реабілітація як важлива галузь соціалізації осіб з обмеженими можливостями. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/3968/1/Kolyshkin.pdf>.
5. Малинович Л. М. Шляхи вирішення проблеми соціальної адаптації осіб з інтелектуальними порушеннями до трудової діяльності. *Соціальна Психологія*. 2015 рік. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/12059/Malinovich.pdf?sequence=1>.
6. Попередній огляд: місця несвободи в Україні під час війни / Ірина Федорович, Костянтин Автухов, Маргарита Тарасова, Олена Прашко, Олена Темченко. – К.: [Б. в.], 2020. – 44 с. URL: <https://notorture.org.ua/wp-content/uploads/2022/08/%D0%9F%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%BD%D1%96%D0%B9-%D0%BE%D0%B3%D0%BB%D1%8F%D0%B4-%D0%BC%D1%96%D1%81%D1%86%D1%8F%D0%BD%D0%B5%D1%81%D0%B2%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D0%B4%D0%B8-%D0%B2-%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96-%D0%BF%D1%96%D0%B4-%D1%87%D0%B0%D1%81-%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B8.pdf>.
7. Посібник з моніторингу соціальних місць несвободи / Кобзін Д.О., Черноусов А.М., Щербань С.В. Київ: ВАІТЕ, 2016. 44 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/e/1/368701.pdf>.
8. Права осіб із проблемами психічного здоров'я: відповідність національного законодавства міжнародним стандартам. Контекст дотримання прав людини у психоневрологічних інтернатах. Аналітичний звіт Української Гельсінської спілки з прав людини / Р. Е. Імереллі, Р. І. Кравченко, Б. С. Мойса / *Українська Гельсінська спілка з прав людини*. Київ, КВЦ, 2015. 40 с. URL: <https://www.helsinki.org.ua/files/docs/1436351870.pdf>.
9. Про внесення змін до деяких законів України щодо звільнення від військової служби осіб з інвалідністю та осіб, які доглядають за особами з інвалідністю і хворими дітьми. Закон України від 15 березня 2022 року № 2122-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2122-20#Text>.
10. Ломоносова Н., Бабич К. Соціальний захист і війна в Україні (24 лютого – 30 квітня 2022). URL: <https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/soczialnyj-zahyst-i-vijna-v-ukrayini-24.02-30.04.pdf>.
11. Константинова В. Схиляли до співпраці та «депортували». Доля запорізьких психоневрологічних інтернатів в окупації. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-dolya-internativ-okupatsiya-zaporizka-oblast/32576407.html>.
12. Трач Ю. У Чернівецьку область переїхав психоневрологічний інтернат з Попасної. Тут шукають приміщення. *Суспільне Новини*. URL: <https://susplne.media/268607-u-cernivecku-oblast-pereihav-psihonevrologichni-internat-z-popasnoi-tut-sukaut-primisenna/>.
13. Otto Speck. Menschen mit geistiger Behinderung: Ein Lehrbuch zur Erziehung und Bildung. München: Ernst Reinhardt Verlag, 13., aktualisierte Auflage, revidierte Ausgabe, 2018. 433 p.

REFERENCES:

1. Amelina, K. (2023). Vidsutnist ukryttia – ne naibilsha problema. U Dnipri perevirlyly internat, kudy ne pustlyly LB.ua. Shcho kazhut v OVA i de dity [Lack of shelter is not the biggest problem. A boarding school was checked in Dni-pro, where LB.ua was not allowed. What they say in OVA and where are the children]. *LB.ua*. Retrieved from: https://lb.ua/society/2023/06/19/560799_vidsutnist_ukrityta-naybilsha.html [in Ukrainian].
2. Derzhava finansuvatyme hromadski obiednannia, shcho nadavatymut sotsialni posluhy liudiam z invalidnistiu (2023). *Ministerstvo sotsialnoi polityky Ukrainy* [The state will finance public associations that will provide social services to people with disabilities]. Retrieved from: <https://www.msp.gov.ua/news/22551.html> [in Ukrainian].
3. Deiaki pytannia nadannia finansovoi pidtrymky hromadskym obiednanniam osib z invalidnistiu [Some issues of providing financial support to public associations of persons with disabilities]. Postanova Kabinetu Ministriv vid 27 sichnia 2023 r., № 70. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/70-2023-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
4. Kolyshkin, O. V. (2015). Sotsialna rehabilitatsiia yak vazhlyva haluz sotsializatsii osib z obmezhenymy mozhlyvostiamy [Social rehabilitation as an important branch of socialization of persons with disabilities]. Retrieved from: <https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/3968/1/Kolyshkin.pdf> [in Ukrainian].
5. Malynovych, L. M. (2015). Shliakhy vyrishennia problemy sotsialnoi adaptatsii osib z intelektualnymy porushenniamy do trudovoi diialnosti [Ways to solve the problem of social adaptation of persons with intellectual disabilities

to work]. *Sotsialna Psykholohiia*. Retrieved from: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/12059/Malinovich.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].

6. Poperednii ohliad: mistisia nesvobody v Ukraini pid chas viiny [Preliminary overview: places of imprisonment in Ukraine during the war] / Iryna Fedorovych, Kostiantyn Avtukhov, Marharyta Tarasova, Olena Prashko, Olena Temchenko (2020). K.: [B. v.]. 44s. Retrieved from: <https://notorture.org.ua/wp-content/uploads/2022/08/%D0%9F%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%BD%D1%96%D0%B9-%D0%BE%D0%B3%D0%B-B%D1%8F%D0%B4-%D0%BC%D1%96%D1%81%D1%86%D1%8F%D0%BD%D0%B5%D1%81%D0%B2%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D0%B4%D0%B8-%D0%B2-%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96-%D0%BF%D1%96%D0%B4-%D1%87%D0%B0%D1%81-%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B8.pdf> [in Ukrainian].

7. Posibnyk z monitorynhu sotsialnykh mistis nesvobody [Guide to monitoring social places of detention] / Kobzin D.O., Chernousov A.M., Shcherban S.V. (2016). Kyiv: VAITE. 44 s. Retrieved from: <https://www.osce.org/files/f/documents/e/1/368701.pdf> [in Ukrainian].

8. Prava osib iz problemamy psykhichnoho zdorovia: vidpovidnist natsionalnoho zakonodavstva mizhnarodnym standartam. Kontekst dotrymanna prav liudyny u psykhonevrolohichnykh internatakh. Analitychnyi zvit Ukrainskoi Helsinskoj spilky z prav liudyny [Rights of persons with mental health problems: compliance of national legislation with international standards. The context of observing human rights in psychoneurological boarding schools. Analytical report of the Ukrainian Helsinki Union on Human Rights] / R. E. Imerelli, R. I. Kravchenko, B. S. Moisa (2015) / *Ukrainska Helsinska spilka z prav liudyny*. Kyiv, KVIITs. 40 s. Retrieved from: <https://www.helsinki.org.ua/files/docs/1436351870.pdf> [in Ukrainian].

9. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo zvilnennia vid viiskovoi sluzhby osib z invalidnistiu ta osib, yaki dohliadaiut za osobamy z invalidnistiu i khvorymy ditmy [On amendments to some laws of Ukraine regarding the exemption from military service of persons with disabilities and persons who care for persons with disabilities and sick children]. *Zakon Ukrainy vid 15 bereznia 2022 roku № 2122-IKh*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2122-20#Text> [in Ukrainian].

10. Lomonosova, N., & Babych, K. (2022). Sotsialnyi zakhyst i viina v Ukraini (24 liutoho – 30 kvitnia 2022) [Social protection and the war in Ukraine (February 24 – April 30, 2022)]. Retrieved from: <https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/soczialnyj-zahyst-i-vijna-v-ukrayini-24.02-30.04.pdf> [in Ukrainian].

11. Konstiantynova, V. (2023). Skhylialy do spivpratsi ta «deportuvaly». Dolia zaporizkykh psykhonevrolohichnykh internativ v okupatsii [Inclined to cooperate and «deported». The fate of Zaporozhye psychiatric boarding schools during the occupation]. *Radio Svoboda*. Retrieved from: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-dolya-internativ-okupatsiya-zaporizka-oblast/32576407.html> [in Ukrainian].

12. Trach, Yu. (2022). U Chernivetsku oblast pereikhav psykhonevrolohichnyi internat z Popasnoi. Tut shukaiut prymishchennia [A psychoneurological boarding school from Popasnaya moved to Chernivtsi region. They are looking for premises here]. *Suspilne Novyny*. Retrieved from: <https://suspilne.media/268607-u-cernivecku-oblast-pereihav-psihonevrologichni-internat-z-popasnoi-tut-sukaiut-prymishchennia/> [in Ukrainian].

13. Otto Speck (2018). *Menschen mit geistiger Behinderung: Ein Lehrbuch zur Erziehung und Bildung*. München: Ernst Reinhardt Verlag, 13., aktualisierte Auflage, revidierte Ausgabe, 433 p.